

Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство
„Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив

Факултет „Изобразителни изкуства“
„Изящни изкуства“

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за придобиване
на образователна и научна степен
„Доктор“

на тема:

„ПРЕСЪЗДАВАНЕ НА ЕМОЦИОНАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИ РИСУВАНЕТО НА ПОРТРЕТ ОТ УЧЕНИЦИ В ХУДОЖЕСТВЕНИТЕ УЧИЛИЩА“

Професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по...
Докторска програма „Методика на обучението по изобразително
изкуство“

Ваня Милкова Годжелова

Научен ръководител: проф. д-р Даниела Тодорова Маркова

Пловдив, 2023 год.

Дисертационният труд „Пресъздаване на емоционални характеристики при рисуването на портрет от ученици в художествените училища“ е в общ обем 238 страници. Основният текст е в размер на 167 страници, които съдържат увод, три глави, обобщения и изводи, приноси, заключение. Библиографията включва 125 заглавия, от които 91 на кирилица, 12 на латиница и 22 интернет източника. Следват три броя приложения: I – анкети; лекции; интервю с експерт, II – изобразителни резултати и III – количествен анализ на изобразителните резултати.

На 27.11.23 г. се проведе обсъждане на дисертационния труд от Катедрения съвет.

Състав на научното жури:

Дата на публична защита:

Дисертационният труд е депозиран в Библиотеката на АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив.

Съдържание

Информация за дисертационния труд 2

Увод 4

1. Първа глава. Теоретична постановка на проблема 6

2. Втора глава. Постановка на изследването 9

3. Трета глава. Анализ на резултатите от експерименталната дейност 20

4. Обобщения и изводи 38

5. Приноси 41

6. Заключение 42

7. Списък с научните публикации по дисертационния труд 44

Увод

Във времена, в които външните белези обединяват или разединяват, служат за причисляване или асоцииране, портретът заема важно място. Съвременната култура се обръща към портретното изкуство и умело го налага като инструмент, създаващ представи, позиции и мнения. То е силно обвързано със социални и политически теми, с поведенчески стереотипи. Портретът е неизменна част от ежедневието ни, което създава възможност да бъде избран като средство, чрез което да се търси човекът и неговата емоционална природа. През последните години литературата посветена на самоусъвършенстването, емпатията, разбирането на човека за себе си и другите, е изключително актуална, като интересът към тези сфери е постоянен. Нуждата от такава литература и търсенето на начин за подобряване на комуникацията помежду ни насочва вниманието към потребността да разбираме по-добре света около нас. В последните проучвания, свързани с резултатността на индивида както в сферите на професионалното му развитие, така и в личен план, се отбелязва, че емоционално интелигентните хора се справят по-успешно, отколкото тези, които притежават висок коефициент на интелигентност, както се смяташе до скоро. Така се оформи идеята за използване на жанра портрет като път за изучаване на емоционалната страна на човека и неговата индивидуалност чрез изобразяването му с различни изобразителни средства и техники. Пресъздаването на емоционални характеристики на позиращ модел от учениците спомага за развиването на техните знания и умения, свързани със способността за създаване на авторски творби. Художественото обучение по изящни изкуства в средното образование поставя акцент върху практическите уроци с етиодни задачи, в които до голяма степен отсъства творчество. Те развиват базисните художествени умения. Обучението има нужда от осъвременяване не само по отношение на използваните медии, актуалните подходи и модерната техника, но и при теоретичните въпроси. То трябва да обърне поглед към темите, вълнуващи новото поколение, защото непрекъснатото повтаряне на учебни програми води до автоматизиране и апатично отношение към целия образователен процес. Както и да насочва учениците към развитие на творческо мислене и художествена рефлексия. Дисертационният труд

се състои от три глави. Първата от тях представя теоретична постановка на проблема и неговата актуалност. Акцентът е върху портрета, който се разглежда като жанр със свои особености, проследява се неговото развитие и място му в изобразителното изкуство. Важно място е отредено на анализирането на степента, в която е заложен портретът в обучението по изобразително изкуство в художествените училища и методите, чрез които се преподава на учениците. Втора глава разглежда параметрите на експеримента. Негов обект е изобразителната дейност на учениците от XI клас в специалност „Живопис“ в процеса на изследване на портретното изкуство. Предмет на изследването е пресъздаването на емоционални характеристики при рисуването на портрет от учениците. Целта е обособена като придобиване на знания от учениците за разчитането и разбирането на емоциите при човек, като едновременно с това те развиват своите художественотворчески умения за изграждане на портрет. Хипотезата на дисертационното изследване, е че при изпълнение на разработената учебна програма за създаване на портрет, чрез задълбочено прецизиране на познатите задачи и методи, съпроводени от експериментални такива, учениците ще достигнат до по-задълбочени и аналитични резултати в разпознаването и изобразяването на емоциите. Изследването се провежда в Национална художествена гимназия „Цанко Лавренов“ – гр. Пловдив, с десет ученици от XI клас, обучаващи се в специалност Живопис. Групата е съставена от седем момичета и три момчета на седемнадесетгодишна възраст. За осъществяването на дидактическия експеримент, който е избран като основен метод за работа с учениците, е съставена експериментална учебна програма от деветдесет учебни часа. Те са разпределени като теоретични лекции и задачи. Последната трета глава представя качествен, количествен и сравнителен анализ на резултатите от изследването. В края на труда са оформени изводи, приноси и заключение от дидактическия експеримент.

ПЪРВА ГЛАВА

ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА

Първа глава от дисертационния труд разглежда етимологията и дефинирането на понятието портрет в литературата и неговите класификации в изобразителното изкуство. От краткия обзор върху развитието на портретната художествена традиция през различните исторически периоди може да се съди, че той винаги е бил и продължава да бъде важна част от културата на всяко общество. Портретът е инструмент, чрез който се размишлява за човешката природа и отношенията помежду ни. Изисква се задълбочено изследване и опознаване на емоционалността на индивида. Точка три маркира основните психологически аспекти на портрета и проблема за пресъздаването на човека и неговата индивидуалност.

Съществено за дисертационното изследване е проследяването на мястото на портретния жанр в процеса на обучение по изобразително изкуство в художествените институции, както и до каква степен той е представен в учебниците. Направеният преглед разглежда поставените теми в контекста на образованието в България, Европа и Русия. В нашето художествено обучение портретът е тема, която е малко застъпена и нейното задълбочено изследване не се осъществява. В програмата по рисуване в художествените училища за десети клас в първи път учениците се срещат с изучаване и изобразяване на глава от натура. Търси се приликата с модела, използва се думата портретност, но портретът не е обособен като отделна тема. Основно учениците създават етюд на модел от натура, който цели анатомично вярно построяване и физическа прилика. Малка част от тях успяват да стигнат до етап, в който да търсят психологизъм на образа, защото отделеното време за поставената задача е предвидено за развиване на основните базисни технически умения. Портретът се явява сложна и неизпълнима задача за училищната възраст, може би затова неговото място в учебните програми е минимално, но способността за разкриване на вътрешния свят на човек и улавянето на неговата индивидуалност чрез психологическия усет на твореца са умения, които е нужно да се формират през гимназиалния период. Промените

във външната среда, с които обучаваните се сблъскат, създават нуждата образованието да се включи активно в изграждането на емпатия, себепознание и емоционална интелигентност при учениците.

Нивото на художествените способности зависи от системата на обучение. Тя изисква актуализиране и осъвременяване, което е реализуемо именно чрез такива експериментални програми, съчетаващи в себе си както доказаните педагогически методи и механизми, така и емпиричното изпробване на новите идеи.

Литературата по темата е ограничена като най-разпространеното помагало е и първото учебното пособие на Александър Станев „Рисуването в средните художествени училища“ от 1985 г.

С разглеждането на теоретичната постановка на проблема – неговата актуалност и литературен обзор мога да заключа, че двете основни понятия в експерименталното изследване - **портретът** и **емоционалната интелигентност** през последните няколко години предизвикат голям интерес сред педагозите и психолозите. Създадените трудове в тази посока разработват разнообразни методи и стратегии, чрез които емоционалната интелигентност да присъства в по-голяма степен като част от образователния процес. Нейната доказана ефективност върху личностното развитие на човек е причината поради, която се търси това обновление. Портретът като жанр изобразяващ не само външните белези на индивида, а търсещ и дълбоката му душевност се явява подходящо средство, чрез което учениците могат да опознаят себе си и другите. Близки до темата са упоменати са дисертационните трудове на д-р Теодора Цанкова, д-р Бисер Лазаров, Гергана Аврамова – Тодорова и д-р Александрина Величкова. Значими трудове по темата извън българската литература са: *“Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ”*, *“Emotional Intelligence in the Classroom: Creative Learning Strategies for 11-18 year-olds”*, *“Promoting Social and Emotional Learning: Guidelines for Educators”*, *“The Emotionally Intelligent School: Understanding and Promoting the Emotional Growth of Children”*, *“Teaching with the Brain in Mind”* и др.

Като извод се обобщава нуждата от увеличаване на учебните часове по специализираните предмети в художествените училища. Текущият

им хорариум дава възможност да се изграждат основни художествени умения, които не са достатъчни за по-нататъшното развитие на учениците. Тяхното индивидуално отношение към изкуството трябва да се оформя още с навлизането в гимназиалния период. От направеният преглед на учебните програми и допълнителните възможности за разширяване на учебния процес чрез разнообразни инициативи като занимания по интереси, художествени школи, извънкласни занимания и т.н., става ясно, че се търсят алтернативи, за да бъде обогатен и разширен обхвата на преподаваните знания и умения. За в бъдеще е нужно тези възможности да бъдат все повече заложи в задължителната подготовка.

Стъпките към развиването на емоционалната интелигентност при учениците са в един начален етап, но положителната практика, която се забелязва е все по-осъзнатата нужда от нейното интегриране. Педагозите са изправени пред трудната задача да намират време и начини измежду недостатъчните учебни часове и забързаното ежедневие за подпомагане на осъществяването на този процес.

ВТОРА ГЛАВА

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЕН МОДЕЛ ЗА ПРЕСЪЗДАВАНЕ НА ЕМОЦИОНАЛНИ ХАРАКТЕРСТИКИ ПРИ РИСУВАНЕТО НА ПОРТРЕТ ОТ УЧЕНИЦИ В ХУДОЖЕСТВЕНИТЕ УЧИЛИЩА

Обект, предмет, цел и задачи, хипотеза на изследването

Обект на изследването е изобразителната дейност на учениците от XI клас в специалност „Живопис“ в процеса на изследване на портретното изкуство.

Предмет на изследването е пресъздаването на емоционални характеристики при рисуването на портрет от учениците.

Цел на изследването е учениците да придобият знания свързани с разчитането и разбирането на емоциите при човек, като едновременно развиват своите художествено творчески умения за изграждане на портрет.

Задачите на изследването са формирани спрямо поставената цел:

1. Да се направи теоретичен обзор на понятието портрет от гледна точка на изобразителното изкуство, литературата, философията, психологията и др.;
2. Да се проследи развитието на портретния жанр и неговото място в учебните програми;
3. Да се създаде методическа система с избрани методи и похвати;
4. Да се създаде учебна програма съставена от систематизирани задачи, които са доказали своите положителни резултати,

както и такива с експериментален характер. Да се разработят лекции по основни теми;

5. Да се разработи система от критерии и показатели за диагностика на резултатите;
6. Анализ на получените резултати, изводи, обобщения и препоръки за практиката;

Хипотеза на изследването

Хипотезата на дисертационното изследване, е че при изпълнение на разработената учебна програма за създаване на портрет, чрез задълбочено прецизиране на познатите задачи и методи, съпроводени от експериментални такива, учениците ще достигнат до по-задълбочени и аналитични резултати в разпознаването и изобразяването на емоциите.

Участници в изследването

Изследването се провежда в Национална художествена гимназия „Цанко Лавренов“ – гр. Пловдив с десет ученици от XI клас обучаващи се в специалност Живопис. Групата е съставена от седем момичета и три момчета, които са на седемнадесет години. Практическата работа се изпълнява при относително изравнени условия, тъй като всички ученици са били обучавани по една и съща учебна програма през изминалите три години. Разлика може да бъде открита единствено при индивидуалния подход, който са прилагали техните преподаватели.

Организация и методика на изследването

- **Методи на изследването**

Подборът на използваните изследователски методи в дисертационният труд е ключов момент, защото в голяма част от тях зависят качествените измерения на получените резултати. За да се направят изводи с научен и практически характер са заложили следните методи: дидактически експеримент, който ще бъде проведен в три етапа: констатиращ, формиращ, заключителен; анкета, интервю с експерт, дискусия, беседа, лекция, демонстрация, конферанс.

- **Дидактическият експеримент** е основният метод в изследването. Първата му част *констатиращ етап* включва анкета целяща да даде поглед върху теоретичните знания и нагласи на учениците свързани с темата за портрет и практическа задача изпълнена в дванадесет часа разкриваща уменията на изследваните за създаване на портрет чрез техниката акрил. Вторият етап, който е *формиращ* се съсредоточава върху създаването и развиването на нови знания и умения чрез специално обособена учебна програма съдържа шейсет и четири учебни часа [четиридесет и шест практически и осемнадесет теоретични], изградена по отговарянето на специфични критерии и показатели заложили в труда. *Заключителният етап* съдържа анализ върху резултатите от експеримента, чрез който се проследява развитието на знанията и уменията на учениците следствие на използваната програма от теоретични познания и практически задачи, както и анкета констатираща нивото на надграждане от гледна точка на учениците.

- Включено е **интервю с експерт**: разговор с учителя Ангел Китипов, който преподава в НХГ „Цанко Лавренов“, гр. Пловдив от дълги години. Значимостта на този диалог е във възможността да се открият специфичните особености в процеса на преподаване на портрет, както и споделянето на впечатление от приликите и различията в поколенията.

- Като базисни методи могат да бъдат разгледани **дискусия и беседа**. Те са неделима част от провеждането на почти всеки учебен час. Чрез тях учениците придобиват увереност да изразяват своите впечатления и идеи, създават се диалози, които допринасят за обмен на информация пораждаща творческа атмосфера и предпоставки за вникване в дълбочина в разглежданите теми и проблеми.

- **Лекцията** като метод няма широко приложение в училищните занятия, но в експерименталната програма се възприема от учениците с голям интерес. Тяхната възраст предполага запознаването с този вид метод и по този начин ги подготвя за бъдещето обучение във висшето образование.

- Методът **демонстрация** е важен в обучението по изкуство. Чрез него се показват изобразителни техники и методи на работа с тях, изображения, видеозаписи и т.н.

- **Наблюдението** като метод е използван в трите етапа на дидактическият експеримент. Чрез него се проследява цялостно процеса на развитие на учениците.

- **Конферансът** е заложен в края на всяка практическа дейност на учениците. Някои от задачите създадоха необходимост да се осъществява и междинен конферанс, в случаите, когато има трудност, която е допусната от повече ученици, както и когато се забелязва разколебаване или умора сред тях.

• **Методика на изследването**

Входящата диагностика се изпълнява на база на наученото от X клас. Целта е чрез него да се установи дали натрупаните конструктивни, анатомични, живописни знания и умения за изграждане на човешки образ са достатъчна основа за създаване на портрет. В учебната

програма портретът е споменат единствено като част от жанровете, но няма специално изградена система от напътствия и обособени стъпки, чрез които учениците да се запознаят с неговите особености. В България липсва разработена методология в учебниците и художествените помагала. В помощ на създаването на портрет се използват материалите обучаващи в законите на композицията, анатомията, цветовете особености, техниките и материалите, но постигането на творчески образ насочен към вътрешния свят на човека остава територия, за която няма ясно изградена стратегия на преподаване. В учебната програма по рисуване за X клас в художествените гимназии основен обект и предмет на изучаване е човешката глава по натура 46/55 см формат, материал: кадастрон, моливи, въглени и креда. След обучението очакваните резултатите са: овладяване на мащаба на човешката глава и нейното поместване в изобразителната повърхност, правилно конструиране, способност за обемно-пластично изграждане, справяне със проблемите свързани с ракурсите и движението на главата, пресъздаване на мимика и намиране на състоянието на модела, достигане до детайл и опит за портретност. Учебната програма по живопис /46/55 см формат или 50/70 см – темперна боя/ е насочена към развиване способностите за работа с темперна боя, да прилагат знанията си за цвят, тон и нюанс, да боравят с изразните средства, да включват умело човешката фигура в композиционните задачи. Портретът е разглеждан като част от жанровете, но не се обръща специално внимание в дълбочина на неговите особености. На базата на натрупаните умения свързани с анатомичното познаване на човешката глава и тяло, композицията и цветовете особености, в XI-ти клас има предпоставки да бъде направен опит за преминаване към по-задълбочено изучаването на човека, притежаващ емоции и дълбок вътрешен свят. Още в самото начало, когато се разглежда портретният жанр пред учениците е от особено значение той да бъде разграничен от етюдно изобразяване на модел. Отразяването на чисто физически прилики не е достатъчно за разкриване на личността, основната задача на портрета е да се постигне хармония, да се разкрие характера и вътрешния свят на човека. Ученикът трябва да използва умело способността си да наблюдава, анализира и възприема цялостно, да бъде емоционален. Колкото по-малко са развити чувствата за хармония и естетика при твореца, толкова по-малко взискателен е той към творбите си – именно тяхното формиране е трудно и почти непосилно за

възпитаване в обучаващи се. В педагогическата практика този проблем не е достатъчно разработен и изследван. Работата по портретните изображение предвижда първите задачи да бъдат близки до етюда, обвързани с по-задълбочени лекции на теми като композиция, цвят, класификация на емоции. За създаването на авторска творба в случая портрет е нужно да бъдат съчетани живописен хармоничен човешки образ с една добре обмислена композиция. Очаква се учениците да имат знания и умения свързани със способността да се формира идея за образ, да се предаде правдиво натурата с нейните пространствени характеристики. За да бъде плавен преходът към търсенето на нови начини за възприемане на човека като обект, който притежава индивидуален характер, програмата за експеримента е предвидено да започне Портрет на жена, изпълнен в рамките на дванадесет часа върху формат с размери 60/80 см чрез техниката акрил. Напътствията дадени на учениците са свързани с решаване на композиционните въпроси, поместването на модела във формата, правилното пропорционално и конструктивно изграждане на фигурата, избор на поза, включване на детайли от обстановката и избор на цветова гама. Задачата е обособена като „Търсене на състояние и емоция в портрета“. В процеса на изобразяване ще се проследи как ученици започват подготовката за създаване на портрет, използват ли помощни скици, в каква степен анализират модела и обстановката, създават ли се бързи ескизни творби, чрез които да се достигне до организация на произведението [*резултатите ще бъдат разгледани във Входяща диагностика*]. Направеният анализ върху самостоятелната работа на ученици ще даде представа за това доколко учениците могат да анализират избрания модел, да предадат неговите индивидуални особености, да създадат хармонична творба притежаваща добро композиционно и цветово изграждане. След приключването на практическата част от входящата диагностика с учениците ще бъде проведена анкета, която ще разкрие обобщено знанията им свързани с понятието Портрет в изобразителното изкуство. Проучването ще даде насока за това какви са най-често затрудненията, които се проявяват в творческия процес. Важно е да се проследят отговорите свързани с разликите между Етюд на модел и Портрет. За да бъдат запознати учениците с основни теоретични познания свързани с физиогномиката като наука и най-разпространените класификации на емоциите са обособени две встъпителни лекции по темите. След приключване на заложените

експериментални задачи се поставя последна такава, която бива съпоставена с първия портрет от Входящата диагностика.

- **Задачи на експерименталното изследване в практическата част**

Задача 1 се състои от конструктивна скица и акварелен ескиз изпълнен в техниката гризаил. Тя е замислена като подготовка за изпълнението на *Задача 2*, която представлява акрилен портрет на мъж със студен фон. Моделът, който се изобразява в двете задачи е един и същ. При *Задача 1* ще се проследи композиционният строеж, пропорциите, характерните особености на модела и ще се направи обобщен анализ на обемите в лицето. Подробен анализ на критерии и показатели с количествена оценка ще получат получените резултати от акрилния портрет.

Задача 1. Портрет на мъж – глава /естествено осветление от една страна/

В проучвателния етап на даден обект скицата е незаменима помощ и средство за анализиране. Тя представлява подготвително упражнение, чрез което се търси най-доброто композиционно решение, избор на формат, гледна точка спрямо линията на хоризонта и общо пропорционално позициониране на модела. В първата задача от експерименталната програма за създаване на портрет са отделени два часа за проучвателна скица върху формат 46/55 см или 50/70 см с въглен, последвана от акварелен ескиз върху формат 30/40 см, изпълнен в техника гризаил, за него са предвидени три учебни часа. Учениците имат възможността да избират друг нюанс освен сивия. Работата с гризаил е особено подходяща за обучаващи се, които не притежават достатъчно опит. Тя позволява да се анализира основната тонална структура на обектите и да се степенуват контрастите. Изучаването на модела по този начин създава увереност в способностите за изграждане на образ близък до действителността. Техниката предполага да не се акцентира върху определени зони, което най-често води до разпокъсаност на елементите на творбата и е

често срещана грешка при учениците. Изграждането на пространството чрез принципите на въздушната перспектива бива полесно усвоено по този начин. Изборът на модел е съобразен с това, неговата глава да има ясно изразена анатомична структура и форма.

2. Портрет на мъж – глава на студен фон /естествено осветление от едната страна на главата/

За втората постановка позира същият модел, който е проучен с техниката гризаил. Новата задача се занимава със значението на цвета. В нея освен тоналната ще се търси и цветовата организация на изображението. За изпълнението ѝ са предвидени осем часа, като се използва техниката акрил върху формат 46/55 см. На учениците се дават напътствия за изпълнение на задачата, като основната ѝ цел е намиране на натурния тон и цвят на лицето на портретувания, постигане на характер и прилика, цветовете взаимодействия между главата и фона. Обръща се внимание за проследяването на цветовете промени при различните равнини в обема на главата. Работи се на големи петна, разделящи светлината от сянката, топлото от студенето и не се влиза в детайли. Търсят се големите цветови връзки. От голямо значение е създаването на дистанция от изображението, с която може да се проследи развитието на портрета. Често допускана грешка от обучаваните е фокусирането върху малка площ, която впоследствие не може да бъде обоснована и свързана с цялото изображение.

3. Дигитален портрет на съученик/приятел

Голяма част от учениците използват дигиталните средства като способ за създаване на скици и проекти, но в тази задача те са основното средство за създаване на портрет. Поради различните възможности на учениците техниката и използваните програми са зададени по техен избор. Интерес предизвикват резултатите в контекста на създадените портрети в материал.

4. Упражнение върху изобразяване на човешки мимики

Пред всеки ученик се поставя огледало с помощта, на което се следи промяната в израза на лицето след предизвикана емоция. Макар че в спокойна среда и приятна атмосфера представлява трудност да бъдат целенасочено провокирани силни емоции и състояния. Смятам задачата за полезна, защото хвърля необичаен поглед върху лицето и ролята, която оказват мускулите предизвиканите от тях мимики. В това упражнение разглеждат албуми с шаржове и карикатури, които са близки до идеята за преувеличаването на емоциите и външните им прояви.

5. Представителен портрет на балерина

Първите два часа от занятието са посветени на самостоятелно време за всеки ученик с модела. Той има възможност да аранжира модела в желаната от него среда и позиция, да го фотографира/скицира и да комуникира с него. След като всички изпълнят този етап от работата, моделът заема място пред учениците за 10 учебни часа, през които ще могат да го наблюдават докато протича периодът на създаване на творбата и да го анализират. Задачата е различна предполага авторски решения. Портретът е изпълнен чрез техниката акрил върху формат 60/80 см. Търсенето на връзка между балерината и средата, както и подбора на използвани изразни средства и материали е от съществено значение за възприемането на творбата и начинът, по който тя ще въздейства на зрителя.

6. Устно описание на индивидуално подобрани портрети част от колекцията на Градска художествена галерия – гр. Пловдив

Днес, когато информацията е достъпна почти всякъде и по всяко време чрез интернет все по-малко посещават физически места като галерии и музеи. За да привлекат отново публиката някои от тях предлагат интерактивни изложби, образователни програми и събития, които да ангажират посетителите на различни възрастови групи. Създаването на култура за посещаване на художествени галерии и музеи е до голяма степен отговорност и на учебния процес в училищата, в частност на преподавателите. Този проблем, който се усеща като криза на институциите на изкуството е нещо, което предизвиква дискусии и разсъждения.

Поставената задачата пред учениците цели да ги срещне с галерийното пространство и произведенията като предизвика дискусия за тяхното взаимодействие. Осъществява се излизане извън стандартните занимания в учебното ателие, което допринася за промяна на атмосферата и нагласите на учениците.

Чрез диалози и индивидуални описания на портретите, се добива представа за способността обучаваните да описват, анализират и откриват невидимите връзки между елементите в творбата. Обръща се внимание на жанр, тема, наименование на творбата, избор на материал, формат, композиционни и цветови решения, избор на модел, поза, атрибути и др.

7. Двухфигурен портрет изграден чрез експресионистични изразни средства

За подготовка на творбата са предвидени четири учебни часа, в които е заложено да се направят няколко живописни ескизи изпълнени чрез акрил или пастел върху формат 10/15 см. Чрез тях се търси композиционно решение на творбата, избират се елементите, които ще бъдат включени в нея. Обръща се специално внимание на разработените цветови варианти при ескизите, докато се достигне до най-доброто колористично решение. Разглеждат се визуални примери свързани с експресионистичното движение. След изясняване на всички елементи съставлящи портрета се преминава към по-големия формат, който е по избор на ученика. Материалът, с който се работи върху него е акрил.

8. Автопортрет

Темата „Автопортрет“ е съпроводена от дискусия включваща устно упражнение - анализ върху автопортретите създадени от Рембранд. Подготвена е предварителна препоръчителна литература за учениците – „Въведение към Рембранд“ от К. Кларк. Живописната задача насочва погледа на ученика към себе си и върху това как възприема своя външен образ. Материалите и форматът за създаването на портрета са по избор, като трябва да бъдат обосновани спрямо цялостното внушение от творбата.

- **Критерии и показатели за диагностика на резултатите от изобразителната дейност на учениците**

1. Първи критерий: композиционно изграждане

- а) първи показател: постигане на баланс и равновесие*
- б) втори показател: изграждане на композиционен център*

2. Втори критерий: анатомично изграждане

- а) първи показател: пропорционално изграждане на формата*
- б) втори показател: конструктивно вярна изградена анатомия*
- в) трети показател: категоричност в изграждането на обем/стилизация*
- г) четвърти показател: пресъздаване характера на модела*

3. Трети критерий: постигане на разпознаваемо състояние/емоция

- а) първи показател: избор на палитра подкрепящ творческата идея*
- б) втори показател: постигане на среда/атмосфера подчинена на творческата идея*

4. Четвърти критерий: творчески подход

- а) първи показател: използване на подобрани изразни средства спрямо творческия замисъл*
- б) втори показател: постигане на портретност /терминът портретност е използван като противовес на терминът етюд, възприема се като доближаване до авторска картина целяща отдалечаване от учебните задачи/
*/творбата е по-близка до етюдните изображения и липсва творчески момент/**

ТРЕТА ГЛАВА

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕКСПЕРИМЕНТАЛНАТА ДЕЙНОСТ

Анализ от резултатите от констатиращия етап

- **Анализ на данните от входящата анкета¹**

Два етапа от изграждането на портрета са събрали поравно 25% за твърдението, че затрудняват в по-голяма степен учениците, това са анатомичното изграждане и улавянето на прилика с модела. Интересно за наблюдение е, че в *Точка 3* анатомията [в частност главата] не е посочена като проблем, но когато пред обучаваните всички компонентни изграждани творбата са представени, осъзнаването за значимостта на достоверното построяване на фигурата дава отражение. Пресъздаването на приликата с модела до голяма степен също зависи от анатомичното изграждане на модела. Живописното създаване на обем затруднява 19% от учениците. Този резултат според мен се дължи на недостатъчното разбиране за взаимодействието на топлите и студените цветове в живописа, свързан с теоретичната подготовка. Същия процент е посочен и за композиционното изграждане на творбата. Чрез моята педагогическа практика отчитам, че някои от учениците дори и при осъзнаване за този проблем, трудно го преодоляват. С 12% е посочен като трудност отговор *„пресъздаване на емоцията на модела“*. По тази част от анкетата тепърва в изследването ще се наблюдават възможностите на учениците.

- **Качествен и количествен анализ на резултатите от практическата дейност на входящата диагностика – *Портрет – акрил, 60/80 см*²**

¹ Входящата анкета е част от Приложение I

² Входящата диагностика на образователните резултати е част от Приложение II

След приключване на задачата пет от десет ученика заявиха, че отделеното време [дванадесет часа] е било не достатъчно за завършването на творбите. Тези от тях, които са изведени до завършен етап, в самото начало на занятието отделиха повече време за изясняване на творческата идея, организиране на творбата и създаване на бързи живописни ескизи. Трима от учениците направиха дигитални ескизни творби, двама работиха с акрил в скицниците си, а останалите петима започнаха директно върху зададения формат. Като първи мои впечатления, мога да споделя, че в процеса на работа повечето от тях възприемат творбата като задача, която е нужно да бъде изпълнена в определен срок и трудно взимат решение да направят промяна, да обмислят отново, да направят нововъведения или корекции във вече оформения проект. Това със сигурност се явява проблем, който възпрепятства по-задълбоченото разработване произведението. На моменти учениците го изпълняват машинално, а целта им е да покрият изискванията на норматива. По този начин творческият момент и свободата се губят. Твърдението не се отнася за всички ученици, дори напротив трима от тях Наталия С., Петра Т. и Преслава Д. след петия час започнаха своите изображения от начало. Вторият по-голям проблем, който става виден във входящата диагностика е, че само трима от обучаваните поставят модела в среда кореспондираща с него и разкриваща нещо допълнително за зрителя чрез визуален разказ. В тази задача няма показател, който да е изпълнен с Отлична оценка [6.00]. С над отличен [5.50] са първи критерии: *композиционно изграждане*, трети критерии: *постигане на разпознаваемо състояние/емоция*, първи показател на втори критерии: *пропорционално изграждане на формата* и първи показател на четвърти критерии: *използване на избрани изразни средства спрямо творческия замисъл*. Най-ниски са резултатите при четвърти показател на втори критерии: *пресъздаване характера на модела* и втори показател на четвърти критерии: *постигане на потретност*. Хипотезата ми, че учениците се затрудняват в създаването на цялостна идея за картина, която се противопоставя на учебният етюд се затвърждава от получената оценка Добър [4.40]. Изграждането на план, последователни механизми и организиране на стъпки, които да насочват учениците към придобиване на знания и умения за създаване на авторска творба са задължителни особено в напредналата училищна възраст в XI клас. Това надграждане и усъвършенстване на авторски подход би могло успешно да се развие чрез такива

експериментални програми като тази, върху която е изградено изследването ми на тема „Портрет“. Средният количествен резултат от задачата на всички ученици е Мн. добър [5.36].

- **Сравнителен анализ на резултатите от входящата диагностика на практическата дейност и анкетата**

В анкетната карта учениците са отбелязали отговорите *анатомично изграждане на човек* и *улавяне на прилика с модела* равни 25% като етапи в изграждането на портрет, които най-много ги затрудняват. Ако при втори критерии *анатомично изграждане* се вземат резултатите от показателите *пропорционално изграждане на формата* и *конструктивно вярна изградена анатомия* количествената оценка е [5,45]. Показателят *улавяне прилика с модела* има количествена оценка [4,60]. На второ място като затруднение анкетираните са посочили отново поравно показателите *живописно изграждане на обем* и *композиране* с 19%. В практическата част изпълнението на композирането е с количествена оценка [5,80], която е и най-високата регистрирана от постигнатите наравно с показателя за пропорционално изграждане. Може да се приеме, че по-сериозно разминаване на отговорите в анкетната карта и получените резултатите има в този показател. Оказва се, че само двама от учениците са изпитали леки затруднения при композирането на фигурата. Постигането на категоричност в изпълнението на обем/стилизиация е с количествена оценка [5,40]. Трудност при *пресъздаване на емоцията на модела* са отбелязали 12% от учениците, неговата количествена оценка е [5,60]. Сравнителният анализ между данните от анкетата и практическата дейност на учениците показват, че преценката им относно възможностите, които имат при изпълнение на задача „Портрет“ в констатиращия етап са обективни с леки разминавания. Обучаваните могат да предвидят къде биха се появили трудности в изпълнението на задачите и да фокусират вниманието си върху тяхното изпълнение. Данните от изследването показват, че нуждата от предварителна подготовка като конструктивни скици и бързи живописни етюди са от изключително важно значение за опознаване на модела, неговите анатомични особености и придобиване на увереност в учениците относно изграждането на формата. Заложената опознавателна дейност в програмата като

подготвителни задачи за портрета е начин за преодоляване на маркираните трудности.

Качествен и количествен анализ на резултатите от формиращия етап

1. Анализ на резултатите от Задача 1 - Портрет на мъж [въглен, акварел] и Задача 2 - Портрет на мъж – глава [акрил]

При първи критерии *композиционно изграждане* резултатите в двата показателя *постигане на баланс и равновесие* [5,20] и *композиционен строеж* [5,10] са много добри. Не възможността за отлично справяне с първи показател провокира в мен изненада поради това, че проблемите с композиционното построяване биват разглеждани от учениците и преподавателите при всяка нова задача от учебната програма не независимо от изучавания предмет. При втори показател основната причина за неспособността да бъде създаден композиционен център произтича от решението на учениците да приключат прибързано своята работа. Прекратяват дейността в етап, който тепърва предоставя възможност за надграждане над базисните неща в изображението и преминаване към по-творческата част. Това се дължи на липсата на натрупан опит при учащите и не достатъчно добре изведената идея в началото на създаването на творбата. Този оформящ се проблем очертава нуждата от отделяне на повече време за коментари, диалози и междинни конферанси в първите часове от работата по нова творба. Първи показател *пропорционално изграждане* на втори критерии *анатомично изграждане* и при тази задача е с най-висок успех Отличен [5,90]. Учениците се справят отлично с намирането на пропорционалните зависимости при изграждането на модела. Резултатът получен от втори показател *конструктивно вярна изградена анатомия* е Мн. добър [4,70]. Неговото подобряване може да бъде постигнато като се насочи вниманието към по-задълбочена работа в проучвателния етап като се включат повече дейности свързани с анатомичното построяване на формата чрез скици, ескизи и попълване на теоретичните пропуски от часовете по пластична анатомия, който бяха драстично намалени чрез последните учебни години. Мн. добър [4,90] е резултатът от трети показател *намиране на категоричност в изграждането на*

обем/стилизация и много добър [5,10] за четвърти показател *пресъздаване характера на модела*. Тези данни показват необходимостта от още по-задълбоченото изучаване на базисните знания и умения заложи в учебните програми. Няма как чрез тяхното negliжиране и отделяне на все по-малко време за сметка на по-разнообразни и бързи задачи да се постигат добри резултати водещи до преминаване към по-творчески и самостоятелни художествени решения. В трети критерии *постигане на разпознаваемо състояние/емоция* първият показател *умел избор на палитра спрямо творческата идея* е изпълнен с Отлична оценка [5,60]. В избора на подходяща хармонична палитра учениците се справят успешно с леки отклонения при някои от тях. Не представлява трудност намирането на взаимовръзката между състояние/емоция и живописния му израз. За разлика от него втори показател *постигане на среда/атмосфера подчинена на творческата идея* се явява трудна задача за реализация. Способността на обучаваните да организират творбата и да създават атмосфера в нея, която да бъде подчинена на творческия замисъл е все още не достатъчно развита, поради факта, че учебните етюди като основно средство за развитие не предполагат в широк план индивидуални творчески решения, а копиране на действителността. Това умение изисква постоянни визуални примери, практически упражнения и анализиране чрез диалози. Твърде късно би било да се изгради едва във висшето учебно заведение. Четвъртият критерии *творчески подход*, който по смисъл е близък до анализите свързани с трети критерии, отбелязва ниски резултати. Първи показател *използване на подобрени изразни средства спрямо творческата идея* е получил Мн. добър [5,00], а втори показател *постигане на потретност* най-ниския Добър [4,30]. Общият количествен резултат от поставената задача е Мн. добър [5,02]. Всяко излизане извън рамките на учебните етюди изискващо самостоятелни и творчески решения се явява затруднение. Поставя се въпросът за нуждата от допълнителна работа в тази посока. В следващите задачи специално внимание ще бъде обръщано на тези два последни критерия.

2. Анализ на резултатите от Задача 3 - Дигитален портрет на съученик

Общият количествен резултат от поставената задача е Отличен [5,68], който е най-високия към момента в изследването. Възможностите, които дигиталните устройства предоставят са безброй, но липсата на достатъчен натрупан опит с тях оказват влияние в няколко аспекта. Много податливо учениците се възползват от лесната употреба на фотографиите служещи за „подложка“ на портретите, което се забелязва и в някои от творбите в изследването. По този начин се губи от спонтанността, която художникът притежава, липсва творческият момент и дух. Голяма част творбите оставят впечатление на проекти, скици или ескизни разработки поради своята незавършеност. Липсата на умение и практика с дигиталната техника оказва силно влияние върху мотивацията и желанието за работа на много от обучаваните. Друга група портрети, която мога да отделя са такива, които се доближават до визуалният език на компютърните игри и анимираните герои. Натрупаните изображения свързани с виртуалните образи се отразяват върху дигиталното творчество на учениците. В края на задачата мога да заключа, че интересът към този тип изобразителна дейност не е така изразен както се представя от всеобщото мнение за тези випуски ученици. Факт е, че дори и тези, които никога не бяха използвали таблети за няколко часа успяха да създадат задоволителни и дори отлични резултати. Бързата адаптация е отличителен белег на това поколение подрастващи. Активно и с постоянство се занимава с дигиталното рисуване само един от десетте ученика в живописната група.

3. Анализ на резултатите от Задача 4 – Упражнения върху изобразяване на човешки мимики

Поставената задача на учениците има свободен характер относно избора на отразените пет емоции, които често биват назовавани с различни имена. Най-голям брой ученици са избрали да изобразят *тъга* [9 бр.] и *щастие* [7 бр.]. Тези емоции са най-разпознаваемите и трудно биха били сбъркани с други такива. Те са противоположни една на друга и това се вижда в скиците. И при двете състояния очите са главния белег – при тъгата са леко присвити и външните краища са свалени надолу, при щастieto наклона е обратен, защото съпровождащата усмивка го повдига. Същото се забелязва и с наклона на устните при тъгата са насочени надолу, а при усмивката нагоре. В

някой изображения щастиего е наречено със синонима си радост. Следващите емоции, които са изобразени по-често са *изненада* [5 бр.], характеризира се с широко отворени, изразителни очи и отворена уста, *страх* [4 бр.] изобразен чрез леко присвити вежди и издаващи притеснение очи, както и *гняв* [4 бр.] изразен чрез експресивно предадено движение на очите и устата, съпроводено с пронизващ и агресивен поглед. *Отвращение, погнуса и ярост* [3 бр.] са също от избраните емоции за скициране, след тях се нареждат *объркан, разочарование, яд, учудване, смутен, истерия, раздразнение, отегчение и удовлетворение*. Чрез хиперболизиране на движенията на лицето учениците постигат впечатляващи резултати, които внушават емоцията, която ученикът е искал да отрази.

4. Анализ на резултатите от Задача 5 - Представителен портрет на балерина

С най-висок резултат от поставената задача е първи критерии *композиционно изграждане* [5,80], а с най-нисък са втори показател на втори критерии – *конструктивно вярно построена анатомия* [4,60] и втори показател на четвърти критерии - *постигане на портретност* [4,80]. Забелязва се, че учениците се справят отлично с композиционните решения в почти всички задачи. Сериозно колебание се усеща в резултатите през цялото изследване на показателя *конструктивно вярно построена анатомия*. Смятам, че в частност тук причината за по-ниската оценка се дължи на факта, че задачата изисква по-голяма динамика на движенията, които се очаква да изпълняват фигурите. Учениците рядко са създавали през годините композиции от такъв тип. Показателят *постигане на среда/атмосфера подчинена на творческата идея* също е непостоянен в резултатите си поради неговата обвързаност с излизането от рамките на учебния етюд. Поставянето на фигура в обстановка различна от заучения модел в ателието е предизвикателство пред обучаващите се. Впечатление създава отказът на някои от учениците да работят по тема, която не е обвързана с техните предпочитания. Макар да получиха напътствия как тя може да бъде интерпретирана по начин, който да предизвика интерес в тях, не успяха да превъзмогнат своите предрасъдъци или страхове породени от непознатото. Количественият резултат от задачата е Мн. добър [5,41].

5. Анализ на резултатите от Задача 6 - Описание на художествени произведения в Градска художествена галерия – гр. Пловдив /запис чрез диктофон/

Излизането извън границите на училище винаги предизвиква положителни емоции и по-свободна, приятелска атмосфера, която допринася за по-голямо спокойствие и по-лесна комуникация с учениците. Те не изпитват толкова голямо стеснение както в стандартните учебни часове и са способни да задават повече въпроси, както и да правят по-смели анализи и мнения. Групата, с която се осъществява експериментът е под мое ръководство четвърта учебна година. Подходът към анализиране на творбите и впускането към търсене на допълнителна информация за тях, близките фрази и сравнения показват изградена общност и сходни търсения сред учениците. Резултатите от тази задача затвърждават твърдението ми, че ролята на учителя за оформяне на художествена естетика и съпреживяване на изкуството е от първостепенно значение за учебния процес изграждащ бъдещи творци. Първото нещо, което ми направи впечатление при избора на творба от всеки ученик е сериозното отношение към поставената задача. Отне повече от предполагаемото от мен време за избор на картина от всеки един, независимо от това, че съвсем скоро бяхме посещавали експозицията. Сходството с подобрите произведения и личните творчески предпочитания е осезаемо. В различна степен на описанията са застъпени всички важни елементи от творбите като композиция, изграждане на планове, композиционен център, изразни средства, живописни петна, мазки и т.н. По-интересните наблюдения на учениците се изразяваха в предполагаеми сюжетни връзки в картините. Една от ученичките отбеляза несъответствието в подбора на рамката към произведението. След посещението ни в ГХГ – Пловдив друга от ученичките Мария И. започна да създава серия от живописни творби, която акцентира върху връзката между човека и кучето. В наши разговори по време на учебните часове водехме дискусии за това от къде се е вдъхновила за тази тематика и тя нямаше отговор на въпроса. След като започнах анализите върху тази задача открих, че нейният избор за анализ на картина е „Поклонник на красотата“ на Георги Трифонов, чиято централна фигура е на куче. Може да се види влиянието, което е оказала тя върху творбата на Мария И. [фиг. 74]. Това показва

голямото значение и ефектът, който оказва наблюдаването на изкуство и натрупването на визуална култура. Колкото повече се обогатяваме с нови неща и отделяме време за анализиране и изучаване, толкова повече се увеличава вероятността да бъдем инспирирани за творене. Излизането извън пределите на училището и посещаването на изложби и културни събития от всякакъв вид е от изключителна важност за развитието на учениците и обогатяването на учебния процес.

6. Анализ на резултатите от Задача 7 – Двуфигурен портрет изграден чрез експресионистични изразни средства - акрил, свободен формат

Като постижение в тази задача мога да отбележа успешното организиране на пространството и средата, в която са поставени героите на творбите. Училищният етюд почти не създава възможност за оформяне на обстановка, защото при него фокусът е единствено върху разработването на модела. Това осмисляне за ролята на цялостното въздействие на заобикалящата среда върху общото възприемана на произведението е от ключово значение за прехода от етюд към картина. Разбирането за важността на връзката между отделните планове и елементи на творба, които подсилват звученето на композиционния център е важен момент от оформянето на произведението, както и подчиняването на второстепенните части спрямо акцентите. Фигуралната композиция като тема не е заложена в достатъчно голяма степен в обучението по живопис, а липсата на пленерно рисуване в градска среда е фактор, който се противопоставя на развитието на умения за създаването ѝ. При тези условия учениците често прибегват до фотографии, от които се инспирират за своите картини. Това дава отражение върху творбите, които изглеждат сковани и прерисувани. Появява се и проблем свързан с неосъзнатото ползване на чужд авторски труд, до който обучаваните имат безграничен достъп чрез интернет.

7. Анализ на резултатите от Задача 8 - Автопортрет - акрил, свободен формат

В тази задача се забелязва авторския подход в почти всички портрети. Смелостта и увереността, с които учениците са подхождали се отразяват в създадените автопортрети. Това е задача изискваща самоанализиране и вглеждане в себе си. Начинът, по който са подхождали обучаваните към нея показва разбиране и видимо творбите могат да бъдат причислени към авторски портретни изображения, отдалечени максимално от учебния етюд. Положителен знак в края на експерименталната програма е най-високият количествен резултат до момента – Отличен [5.94]. През изминалите месеци с най-ниска оценка беше показателят *конструктивно върна изградена анатомия*. Тази тенденция се запазва и тук, но резултатът е Отличен [5.80]. По същия начин критерият *анатомично изграждане* също общо е с най-нисък от всички други, но отново с отличен резултат. Изглежда, независимо от дългогодишната подготовка по предмета пластична анатомия и сравнително високия брой часове по рисуване от натура на модел, учениците бавно и постепенно усвояват изобразяването на човешката фигура. Превъзможването на тази трудност според мен може да бъде осъществено чрез въвеждане на занятия свързани с вечерен акт, бързи скици и ескизи на фигури в движение, както и в нестандартни пози различаващи се от позицията на модела в учебните етюди. Върху базата на тези усвоени умения учениците по-лесно биха достигнали до по-творчески резултати.

Сравнителен анализ на резултатите от входяща и изходяща диагностика на практическата част ***Портрет – акрил, 60/80***

При задачата от входящата диагностика ученичката Даниела К. показва отлични резултати, които ѝ дадоха възможност да доразвие своите художествени способности до много високо ниво. Ако в първия портрет се откриват пропорционални проблеми при фигурата, то при последния те са превъзможнати. Тук Даниела е подхождала по-смело като е изобразила модела в полуфигура, на преден план са поставени неговите ръце обгръщащи коленете. Независимо от сложната им позиция те изглеждат нарисувани с анатомично разбиране, както

внушава и цялостната разработка. При този портрет [фиг. 92] атмосферата, която разказва история е подчинена на разкриването и запознаването ни с модела. Неговата страст към градините, цветята, летният сезон, ефирните рокли и съзерцанието – са дълбоко обмислена препратка към нейния обобщен образ. Подбраната гама е хармонична и нежна. Съчетана е с подобрени изразни средства, които отлично изграждат произведението. Наред с постигната физическа прилика, състоянието и емоцията на модела са пресъздадени успешно. Творбата е прецизно и артистично изпълнена. Отделено е внимание към всеки нейн аспект и може да бъде наречена портрет.

В творбите на Елица У. може да бъде видяна една последователна градивност на художествените умения, която е постигната чрез постоянство и упоритост. Желанието за развитие и прогрес помогнаха на ученичката да осъществи този голям личен успех. В първото изображение [фиг. 2] Елица е избрала да изобрази модела със сведен поглед, който сякаш го отдалечава от зрителя. Създава се впечатление за замисленост, вгълбеност или дори свенливост. Противоположно на това Фигура 93 го представя с дързък и закачлив поглед, който и под сянката на шапката привлича интереса на наблюдаващия. Отношението към детайла, прецизността и вниманието, с което е изградена цялата творба са показателни за напредъка на ученичката. Задълбочаването в подбора и изграждането на второстепенни обекти разкриващи повече за модела се открива при изобразяването на неговото позициониране на плажа. Чрез комуникацията с позиращата жена учениците научиха за нейните хобита и начин на живот. Изображението е изградено с предварителна идея и концепция, обогатено е с лична история, предизвиква емоции и разкрива състояние.

Двата портрета [фиг. 3 и 94] на Мария И. са високо постижение за ученик от единадесети клас. Открояват се с личен и артистичен маниер, който ги прави провокативни и интересни за наблюдение. Състоянията изобразени в двете творби са противоположни едно на друго. В първата се създава усещане за спокойствие и интимност. Мазките са малки и деликатни, внушават чувство за движение. От друга страна при последната има напрежение и решителност в погледа на модела. Живописните петна са по-обединени и категорични. Появява се изразена линейност, особено в границата на долната челюст, която подсилва емоцията при израза на лицето. Макар и двете

произведения да са разработени в близка гама звученето и внушението им е различно. Топлото жълто от фона на Фигура 3 е заменено със студено при Фигура 94. Интересен за наблюдение е факта, че при модела е обратно – при Фигура 3 той е студен, а при Фигура 94 е топъл. Топлото в лицето изглежда агресивно, а при студеното нежно. Мисля, че в портретите на Мария И. най-добре се откроява силата на въздействието на цвета.

Целеустремеността на Наталия Ст. доведе нейните произведения до отлични резултати. Тя превъзмогна до голяма степен затрудненията си свързани с анатомичното построяване на фигурите. Придоби умения за изграждане на обем, чрез които овладя и малките си експресивни мазки. Усвояването на този маниер на работа откроява нейните творби и ги прави разпознаваеми. В първото изображение [фиг. 4] макар живописната гамата да обвързва фигурата и фонът като им придава съвременно звучене, акцентът е върху жената. Тя не се побира в пространството на формата, защото мащабът ѝ не е добре намерен. Това фокусиране върху нея подсилва и подчертава конструктивните грешки, които ученичката е допуснала. В последната ѝ творба [фиг. 95] се вижда драстичната промяна в цялостния подход на Наталия Ст. към произведенията въобще. Открояват се нейният замисъл, цел и посока, към които се е насочила. За разлика от първото изображение тук атмосферата е изцяло подчинена на разказа и изгражда пространствена среда. Топлата гама е хармонично намерена, подсилва чувството за покой. Забелязват се леки отклонения при анатомичното изграждане на модела, които претърпяват сериозна трансформация сравнение с проявата им в първите изображения, където резултатът им бележеше успех между добър и много добър 5. И при този портрет Наталия е избрала да представи модела със затворени очи, което не позволява на зрителя да скъси дистанцията с него и да го опознае по-добре. Макар и по този начин изобразен неговата енергия и излъчване създават чувство на удовлетворение и спокойствие. Натюрмортът с вазата на заден план е забележително изпълнен и може да бъде разглеждан като самостоятелно произведение.

Прогресът на Петра Т. е осезаем. При противопоставянето на двата портрета [фиг. 5 и 96] е трудно да се повярва, че са рисувани от един и същ човек. Първият представя модела статичен със сериозни разминавания в анатомичното му построяване. Липсва физическа прилика с позиращата жена, но съсредоточеното ѝ състояние, както и

отличителната меланхолия, в която потъва могат да бъдат почувствани в произведението. Художествените качества на творбата са експресивната мазка, подбора на изразните средства, живописната гама и артистичният подход при разработката на косата. В последния портрет изобразяващ същия модел композиционните и анатомичните проблеми са превъзможни, с и уточнение, че ученичката целенасочено реши да не извежда до край изобразяването на китките. По мое мнение вдигната ръка подсилваща композиционния център категорично има нужда от детайлизиране. Оставена на такъв етап изглежда необосновано недовършена, за разлика от ръката, която държи отворената книга ниско долу в листа - там цялостно е подхордено линеарно. Може би най-голямата разлика при двата портрета се открива в разработката на лицето. При Фигура 96 то е изградено с лекота, акрилната техника е използвана фино в маниера на акварелните бои. Тук няма й следа от колебанията при създаването на анатомията дори наппротив – моделът е изобразен в миг на лека гримаса. Очите и веждите са леко повдигнати, устата е отворена и по жеста на ръката може да съдя, че се провежда диалог. Състоянието и емоциите на модела са запечатани. Разработката на атмосферата около жената вече е важна част от цялостното разбиране за сюжета на портрета и идеята на неговата авторка. Трите арки във фона представляват корицата на книгата, която моделът чете. За да бъде конкретизирана тази връзка може би Петра трябваше да намери начин, по който я покаже – например ако арките се появят и върху книгата. Замисълът на художничката представлява разкриване на момента, в който позиращата жена разказва емоционално за сюжета на книгата и как той оказва своето влияние върху нейните емоции.

С ученика Петър П. целенасочено работихме върху превъзможването на определени трудности като композирането на обектите в формата и обогатяването на използваната от него живописна гама. Портретът от изходящата диагностика [фиг. 97], както и автопортретът [фиг. 87] показват тясна връзка с начина, по който са позиционирани моделите в учебните етюди. Ученикът все още не успява да се откъсне от този заучен модел на изобразяване. Но в последния портрет могат да бъдат открити много постижения спрямо резултата от входящата диагностика [фиг. 6]. Такива са опитът за включване на среда, изградена чрез разнообразни цветни повърхности, сред които е умелото подсилване на композиционния център чрез червения

многогълник. Използваната гама е хармонична, а цветовете са богато нюансирани. Подходът към модела е по-смел. Този път той е изобразен с високо вдигната глава и проницателен поглед, усеща се неговата решителност и целеустременост. Петър П. разкрива непримирият и упорит характер на позиращата.

Двете произведения [фиг. 7 и 98] на Преслава Д. се разграничават на първо място по техния изобразителен подход и използвани изразни средства. Ако в първия портрет се открива импресионистична насоченост, то в последният тя е заменена със смело експресионистично третиране на формите. При портрета от изходящата диагностика поместването на модела в платното е организирано, така че пред погледа му има празно пространство. Това позициониране внушава предразположеност към диалог и откритост, които при Фигура 7 отсъстват поради затворените очи и ограничената атмосфера около модела. Живописната творба впечатлява с използваната палитра от цветове, която ѝ придава съвременен звученост и актуалност. Умелото съчетаване на петна и линии карат цветовете да трептят, създава се усещане за движение. При първата среща с модела Преслава Д. не успя да предаде физическите му черти, но тук приликата е постигната, както и присъщата му харизма. Спокойствието, което се чете в лицето, отразено чрез погледа и леко повдигнатите краища на устата, запечатва обичайното състояние на жената и разкриват нейния темперамент. Макар творбата да е представена на етап, то тя може да бъде наречена портрет.

Развитието на художествените умения, които ученичката Рамона Р. демонстрира през цялото експериментално изследване, може да бъде обобщено чрез сравнение на двата портрета от началната и крайната диагностика. Първия портрет [фиг. 8] е получил най-ниска оценка [Добър 4,40] спрямо всички останали ученици за поставената задача, а последният [фиг. 99] е оценен с количествен резултат Отличен 6,00. Във всички критерии и показатели се наблюдава положителна промяна. Най-значителен е прогресът в анатомичното изграждане на фигурата. Нейният обем е пресъздаден чрез отлично владение на взаимоотношенията между топлите и студентите цветове, използвани са едри мазки. Там, където елементите преминават във второстепенните са обобщени и приглушени. Постигната е визуална прилика с модела. Емоциите, които са отразени в лицето чрез отразената мимика разкриват неговото състояние. То е подсилено от успешната игра на

светлината и сянката в творбата. Начинът, по който е осветена фигурата, създава усещане за насочено осветление от лампа. В това произведение за разлика от първото е включена атмосфера допълваща образа на позиращата жена. Разкрита е нейната страст – книгите. Има препратка и към любимия ѝ космополитен град Лондон. Той се вижда през прозореца с неговото типично дъждовно време. Художествените качества на творбата са на високо ниво. Рамона Р. успя да достигне до същината на портретуването.

Изненадващ резултат от сравнението на диагностиките дадоха произведенията [фиг. 9 и 100] на Станислав А. И при двете той е отличен, но интересното за наблюдение е, че макар и с голяма времева разлика в тяхното създаване те изглеждат като диптих. Имат сходства в използваната гама, избора на изразни средства, както и начинът, по които са третирани формите. Творбите запечатват различни състояния на позиращия модел, но и при двете те са ясно изразени и въздействащи. Последното изображение [фиг. 100] се отличава с по-голяма активност на топлите нюанси и включване на архитектурни елементи във фона. Станислав А. се затруднява със задачи, които изискват по-бърза разработка и спонтанни решения. При него в учебния процес е нужно повече от определеното време за работа спрямо другите ученици. Това често пъти го демотивира и той не проявява нужната мотивация да завърши започнатото до край. Неговите лични художествени предпочитания също понякога допринасят за липсата на желание да се включи към допълнителни инициативи свързани с усъвършенстването на знанията и уменията в тази област. Това, което подпомогна за отличните резултати на ученика особено в тези два портрета е възможността да работи в маниер, който го провокира и му дава възможност да експериментира. Смятам, че дългият път на това методическо изследване, осигуряващо артистична сцена насърчаваща индивидуалните търсения, разкри на ученика неговите възможности. Такъв вид занимания близки до учебното съдържание, но със свободен характер и липса на оценяване, което да „сковава“ учениците са начин за превъзможване на притеснението и страха от провал. И двете произведения на Станислав А. могат да бъдат определени като портрет.

Ученикът Стилян Ст. постигна голям прогрес от началото на дейността до нейния край. Неговият общ количествен резултат от цялото изследване е най-нисък спрямо останалите девет ученика, но в

последните три задачи художествените му творби са оценени с отлични оценки. Бавно и последователно с него обсъждахме затрудненията, които изпитва и той допълнително изпълнява упражненията вкъщи, за да запълни своите пропуски. Те често го демотивират да завършва произведенията си и да се сблъсква с нови предизвикателства, които да доразвият неговия потенциал. След като не успява да ги види в техния изведен вид ученикът трудно би успял да развие уменията си и да премине на друг етап на творчеството си. И при двете творби [фиг. 10 и 101] се наблюдава умело боравене с цветната палитра и способност за създаване на хармонична живопис. Фигура 101 се отличава предимно със силното присъствие на модела и въздействието, което оказва върху зрителя. Неговият поглед е пронизващ и решителен. Тази сила и категоричност е подсилена от червения фон. Лицето изглежда сякаш отразява собствена светлина. Постигната е забележителна визуална прилика с модела, която в първото изображение липсваше изцяло [фиг. 10]. Прогресът на Стилян е отличен пример за положителните резултати от обучение, което предлага възможност за индивидуално внимание към учениците и техния личен художествен път.

Общият количествен резултат от последната задача е Отличен [5,92]. До самия край на изследването показателят *конструктивно върна изградена анатомия* бележи най-нисък резултат. В изходящата диагностика само той има успех различен от отличен – Мн. добър [5,40]. При показателите *постигане на баланс и равновесие, пропорционално изграждане на формата и постигане на портретност* е достигнат успех Отличен [5,90], всички останали са с оценка Отличен [6,00].

Между първия и последния портрет в експерименталната програма позирацията ни модел Надя често присъстваше в учебното ателие. Учениците имаха възможността да я опознаят, както и да придобият по-дълбока представа за нейната личност. Това познанство даде положително отражение върху портретите от изходящата диагностика. Отличният успех и почти изцяло изпълнените критерии бавно и постепенно започнаха да преобладават. Този прогрес достигна своята кулминация при творбите от изходящата диагностика. Като най-значими достижения след приключване на експерименталната програма мога да определя развиването на уменията за създаване на портретен образ с емоционални характеристики/състояния; по-

задълбоченото опознаване на човешките емоции и техните визуални прояви; способността на учениците да създават артистични художествени произведения, разкриващи индивидуален поглед и отношение; включването на среда/атмосфера в творбата; използването на т.н. „рисърч“ преди започване на работа, обогатяващ знанията на учениците по определена тема и визуалната им проява модифицирана в творбата. Впечатление правят резултатите от изходящата диагностика на практическата задача „Портрет“, представляващи творби, които могат да бъдат наречени авторски портрети. Те са плод на интердисциплинарен подход, изпълнени чрез проучвателна дейност свързана с емоционалните и визуалните характеристики на модела. Тази последователност на търсенията, която изследването предложи на учебния процес насочва вниманието към нуждата от допълни часове, които да развият творческото мислене на учениците и способността им да създават произведения изискващи авторски решения. Отредените часове в учебната програма с трудност покриват дори базисните художествени умения и знания. Основите на художественото мислене трябва да бъдат поставени през гимназиалния етап и процесът на неговото усъвършенстване да продължи естественото си развитие в студентския етап.

Сравнителен анализ на резултатите от входящата и изходящата анкета

От съпоставянето на двете анкети става ясно, че в началото на методическото изследване знанията на учениците за портретното изкуство са оскъдни и хаотични. Обучаваните не могат да правят разлика между учебен етюд и портрет. Не познават разнообразието от видовете портрет. След проведеното обучение резултатите показват, че 80% от учениците дават напълно изчерпателни отговори на зададените въпроси, а останалите 20% не конкретизират някои от белезите на портрета, но ясно го разграничават от етюда. В двете анкети се запазва тенденцията показателят *конструктивно върна изградена анатомия* да бъде посочван като затруднение. Създадената

експериментална програма е насочена към фокусиране върху емоционалното състояние на модела и не предвижда допълнителни часове за затвърждаване на уменията свързани с неговото анатомично изграждане. Двете анкети запечатват нагласите на учениците и тяхното възприятие за собствените им знания и възможности.

4. Обобщения и изводи

1. Създадената програма на обучение се осъществи чрез набор от специално подбрани педагогически методи. Тя включва лекции и задачи обвързани предимно с анализ, диалог, активно комуникиране между участниците в изследването, наблюдение и експериментално подхождане творческата дейност. Тяхното съчетаване допринесе за повишаване на художествено познавателната активност на учениците, стимулира развитието на мисловните процеси и провокира въображението.

2. Използването на новите технологични устройства [телефон, камера, графичен таблет], разнообразието от техники и художествени материали, излизането извън границите на училищната база и посещението на различни културни институции води до значителни качествени изменения по отношение теоретичните знания и практическите умения на участниците в експеримента.

3. Чрез сравнителния анализ на входящата [Анкета 1] и изходящата анкета [Анкета 2] се установи нивото на теоретичните знания на учениците преди и след експерименталното изследване. При отговорите от Анкета 2 участниците потвърждават положителния принос на приложената учебна програма. От нея придобивам представа също и за затрудненията, които те продължават да изпитват при художествените задачи. Анализите на количествените резултати от изходящата диагностика при последната задача „Портрет“ потвърждават техните отговори от изходящата анкета. Това съответствие показва, че създадените критерии и показатели отчитат обективно резултатите на обучаваните.

4. От получените резултати може да бъде заключено, че интердисциплинарният подход обогатява знанията на учениците и

допълнително допринася за по-задълбоченото и ефективно разработване на поставените задачи.

5. Педагогическото изследване доказва хипотезата, че при изпълнение на разработената учебна програма за създаване на портрет, в която е заложено прецизиране на познатите задачи и методи, съпроводени от експериментални такива, учениците ще достигнат до по-задълбочени и аналитични резултати в разпознаването и изобразяването на емоциите.

6. Развиха се в по-голяма степен техническите умения на учениците; разшириха се теоретичните им познания за цвета и неговите изразни възможности [използване на по-широк диапазон от цветове]; повиши се ефективността на учебния процес, което от своя страна допринесе за допълнителна мотивация за изпълнение на учебно-творческата дейност и по-задълбочено усвояване на материала.

7. В процеса на изпълнение на програмата учениците допълнително достигат и до друг значим за цялостното художествено образование резултат, а именно намиране на път, чрез който да достигат до създадат авторска картина.

8. Учебният етиюд се превръща в машинален процес, при който учениците не подхождат проучвателно. Моделът не предизвиква в тях интерес, често не го поставят в атмосферна среда и се съсредоточават в малки зони, които впоследствие трудно успяват да свържат убедително.

9. Броят на учебните часове по специалните предмети е ограничен, което налага практиката те да бъдат насочени предимно към развиване на базисните художествени умения. По този начин учениците биват ошетени от теоретичните познания, както и от възможността да работят върху усъвършенстване на творческото си мислене.

Авторското отношение към произведенията е недостижима задача за почти всички обучавани.

10. След посочените т. 8 и 9 бих могла да препоръчам търсенето на алтернативи за обогатяване на художествения процес и програма с инициативи като занимания по интереси, извънкласни дейности и др., които допринасят за усвояване на допълнителни знания и умения.

11. Употребата на разнообразни методи като иновативни, интерактивни и интердисциплинарни допринасят за положителните резултати в практика. Предварителният анализ на поставените задачи и разширяването на обхвата на изследването им откриват нови перспективи пред учениците.

5. Приноси

1. Чрез експерименталното изследване се изведе учебна програма на тема „Портрет“ състояща се от деветдесет часа. Тя съдържа разнообразни по вид художествени задачи и лекции обогатяващи знанията на учениците в различни дисциплини, които оказват трайно влияние върху изкуството на портрета.

2. Създаде се работеща система от критерии и показатели, която достоверно отчита резултатите на обучаваните.

3. Дисертационният труд съдържа обзор на развитието на портретната художествена традиция през различните исторически периоди, който проследява хронологически нейното развитие през вековете и влиянието, което оказва тя в съвременното изкуство.

4. Създадената учебна програма може да бъде използвана в педагогическата дейност като част от различни клубове по интереси за развиване на допълни знания и умения при учениците. Отделни задачи, лекции или методи от нея могат да бъдат прилагани във задължителната подготовка в училище.

6. Заключение

Постигнатите резултати от експерименталното изследване могат да служат като ориентир за художествените знания и умения свързани с портретното изкуство на учениците от художествените гимназии. Използваният анкетен метод откри основни пропуски в теоретичната и практическата им подготовка. Тази информация позволява да се търсят нови средства и пътища, чрез които да се достигне до оптимизиране и осъвременяване на учебния процес. От друга страна в художествените резултати виждаме сериозни постижения, които могат да бъдат проследени в развитие през тези деветдесет учебни часа от разработената програма. Тя е изградена от дидактически методи, похвати и средства, които са съчетани по-различен начин от традиционния. Обект на педагогическо въздействие са ученици от единадесети клас в художествена гимназия, а посоката на изследване е пресъздаването на емоционални характеристики при рисуването на портрет. Педагогическото изследване се проведе с една група от десет ученици, които са обучавани четири учебни години по едно и също учебно разпределение. Това допринесе за равни начела на всички участници. Изобразителните резултати се сравниха по разработената за целта диагностична система от критерии и показатели. Основният метод на научното изследване е дидактическият експеримент, съдържащ три етапа: констатиращ, формиращ, заключителен. Като допълващи го могат да бъдат споменати анкета, интервю с експерт, дискусия, беседа, лекция, демонстрация, конферанс. Чрез изброените методи се осъществиха теоретичните проучвания, разработи се изследването, експерименталния модел, реализираха се диагностичните и оценъчните процедури, анализираха се резултатите, които доведоха до обобщения и изводи. Изобразителните резултати от практическата дейност и мнението на обучаваните в отговорите на анкетата потвърждават хипотеза, че при изпълнение на разработената учебна програма за създаване на портрет, чрез задълбочено прецизиране на познатите задачи и методи, съпроводени от експериментални такива, учениците ще достигнат до по-задълбочени и аналитични резултати в разпознаването и изобразяването на емоциите. Разработената учебна програма за създаване на портрет може да бъде използвана от художниците педагози в тяхната практика

при обучението на ученици в гимназиален етап или в първите курсове на висшето образование, както и от всички специалисти в областта, които провеждат извънкласни и извънучилищни дейности. Педагогическият труд би могъл да представлява интерес и за всички вълнуващи се от темата за портретното изкуство.

Като заключение, мога да обобщя, че изследването е проведено последователно и дидактически целенасочено, в съответствие с поставените цели и задачи. Подбраните педагогически методи и създадената учебна програма доведоха до отлични резултати, които подкрепиха изложената хипотеза.

7. Списък с научните публикации по дисертационния труд

1. Годжелова, Ваня, „Портретът на XXI век през обектива на фотографа”, Пролетни научни четения, Пловдив: Академия за Музикално, Танцово и Изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев“, ISSN 1314-7005, 2021, с. 277-281
2. Годжелова, Ваня, „Портретът през XX и XXI век“, Пролетни научни четения, Пловдив: Академия за Музикално, Танцово и Изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев“, 2020, ISSN 1314-7005, с. 204-207
3. Годжелова, Ваня, „Портретното изображение – проблеми и специфики при работата с ученици от специализирано художествено училище“, Годишник на АМТИИ "Проф. Асен Диамандиев" – Пловдив, 2023, ISSN 1313-6526 (Print), ISSN 2738-7712 (Online)